

Údolí padlých

Monument frankismu je i půl století po smrti caudilla¹ předmětem politického boje

STANISLAV ŠKODA

V kryptách baziliky Údolí padlých (Valle de los Caídos) u Madridu spočívají ostatky téměř 34 000 obětí španělské občanské války. A zatímco probíhají práce na exhumaci těl, vláda socialisty Pedra Sáncheze se snaží sakrální prostor přeměnit v edukační centrum.

 Když v roce 2008 vyšel v deníku *El País* článek nazvaný „Největší hromadný hrob ve Španělsku“,² který pokračoval sugestivním podtitulkem „Údolí padlých je černá díra. Nikdo neví, kolik lidských ostatků skrývá, ani v jakém stavu jsou“, bylo to pro většinu Španělů velké překvapení. Do té doby vnímala španělská veřejnost celý komplex Údolí padlých, který se nachází v krásné krajině údolí Cuelgamuros a jež tvoří gigantický kamenný kříž, podzemní bazilika a benediktinský klášter, jako „Frankovo mauzoleum“ a vztah většiny Španělů k tomuto monumentu se odvíjel podle politické orientace a postoje k Frankově diktatuře jako takové. Že se ale v obrovských prostorách pod bazilikou

nalézají kromě ostatků Franciska Franka a zakladatele španělské falangy Josého Antonia Prima de Rivery ještě kosti více než třiceti tisíc lidí, „veřejnost ve Španělsku prakticky netušila“ a teprve pozdějším „postupným rozkrýváním toho, čím ve skutečnosti toto ohromné osárium je a jaké jsou jeho rozměry, [...] se přišlo na překvapivé souvislosti bezprecedentního hromadného přesunu lidských ostatků do zdejších krypt“.³

Překvapivými souvislostmi má autor citované studie Francisco Ferrandiz na mysli skutečnost, že kromě kostí „padlých za Boha a Španělsko“, tedy vojáků a civilistů z Frankova vítězného tábora, byly do krypt Údolí padlých převezeny z neoznačených hromadných hrobů, v drtivé většině

bez vědomí pozůstalých, i ostatky republikánských vojáků a civilistů zavražděných v týlu frankisty, a také například to, že přesuny probíhaly až do roku 1983.⁴ Ferrandiz zároveň upozorňuje na fakt, že o tomto pohřebišti neměla ve Španělsku povědomí široká veřejnost, zatímco historická obec o něm věděla. Například historik Daniel Sueiro již v roce 1977 vydal průkopnickou práci *Pravdivá historie Údolí padlých*, ve které na základě rozhovorů se zdejšími benediktinskými mnichy dokonce odhadl, že těl dovezených do Údolí padlých mohlo být až sedmdesát tisíc.⁵

BOJ O ÚDOLÍ

K „překvapivému odhalení“ největšího hromadného hrobu ve Španělsku v podzemí baziliky Údolí padlých ovšem došlo v rámci širšího procesu otevírání neoznačených válečných hrobů. Předcházely mu také právní akty soudce Národního soudu⁶ Baltasara Garzóna, který začal vyšetřovat zločiny frankismu, jež byly sice

 Údolí Cuelgamuros v podhůří Sierry de Guadarrama nedaleko El Escorialu si pro stavbu monumentu Údolí padlých vybral sám Francisco Franco (foto: Wikimedia Commons)

- 1 Caudillo [kaudiho], česky vůdce. Původně neoficiální titul Franciska Franka, který se později používal ve spojení Francisco Franco, Caudillo de España por la Gracia de Dios (Francisco Franco z milosti Boží vůdce Španělska).
- 2 GÓMEZ, Luis: La mayor fosa común de España. *El País*, 21. 9. 2008, elektronická verze článku na elpais.com. Všechny překlady ze španělštiny v této studii pořídil autor.
- 3 FERRANDIZ, Francisco: Guerras sin fin: guía para descifrar el Valle de los Caídos en la España contemporánea. *Política y Sociedad. Servicio de Publicaciones Universidad Complutense de Madrid*, 2011, vol. 48, núm. 3, s. 484.
- 4 Ostatky se tedy přesouvaly ještě osm let po smrti Franciska Franka v roce 1975.
- 5 SUEIRO, Daniel: *La Verdadera historia del Valle de los Caídos*. Sedmay Ediciones, Madrid, 1977, s. 238.
- 6 Audiencia Nacional, soudní orgán s působností na celém území Španělského království.

podle zákona č. 46/1977, z 15. října, o amnestii, a navazujících předpisů amnestované a podle trestního zákona i promlčené, ale jako zločiny proti lidskosti jsou podle mezinárodních úmluv nepromlčitelné a neamnestovatelné. Rozhořela se právní bitva, která skončila tím, že španělský Národní soud konstatoval, že k tomu Garzón nemá kompetenci, a určil, že rozhodovat o exhumacích mohou jen příslušné místní soudy. Nicméně první a mediální mašinérie již byla v plném chodu. Dne 29. října 2008 soudce Santiago Pedraz povolil exhumaci ostatků sedmi civilistů zastřelených 20. srpna 1936 falangisty v obci Aldeaseca a převezených do krypty v Údolí padlých v roce 1959. Nezávisle na této kauze soudce Garzón oficiálně požádal představitele katolické církve, mezi jinými i španělskou biskupskou konferenci a benediktinské opatství v Údolí padlých, které spravuje tamní pohřebiště, o informace ohledně identifikace a lokalizace ostatků zmizelých za občanské války. Tehdejší opat kláštera Anselmo Álvarez řekl deníku *El País*, že mají k dispozici seznam 34 000 osob pohřbených v kryptách a že všechny ostatky pocházejí z období občanské války.⁷

Kromě obrovského množství pohřbených a faktu, že se v kryptách nalézají nejen ostatky stoupenců frankismu, se veřejná debata vrátila i ke známé skutečnosti, že se na stavbě monstrózního areálu podílelo velké množství politických vězňů

z republikánského tábora. Tažení španělské levice proti monumentu vyvrcholilo v roce 2019 vyzdvižením ostatků samotného Franciska Franka a o tři roky později oficiálním přejmenováním místa z Údolí padlých na neutrální Údolí Cuelgamuros (Valle de Cuelgamuros), což je původní název oné lokality. Stalo se tak na základě zákona č. 20/2022, o demokratické paměti,⁸ který v článku 54 odst. 1 stanovuje, že „název ‚Údolí padlých‘ se mění na Údolí Cuelgamuros⁹ jako místo demokratické paměti, jehož nové vymezení bude mít za cíl prostřednictvím výzkumu a popularizace seznamovat s okolnostmi jeho výstavby, historickým obdobím, v němž bylo vybudováno, a jeho významem, aby se posílily ústavní a demokratické hodnoty.“

Srovnávat Údolí padlých coby monument frankismu s Osvětimí je zcela nepřijatelné

Další ustanovení článku 54 citovaného zákona, která se vysloveně týká Údolí padlých, uvádějí, že se nikde v areálu nesmějí pořádat politické akce (odst. 2),¹⁰ krypty baziliky spadají pod režim civilního pohřebiště (odst. 3), pohřbeny zde mohou být pouze oběti občanské války a žádná z nich nesmí mít privilegované místo (odst. 4)¹¹ a zrušuje se Nadace Svatého kříže z Údolí padlých (Fundación de la Santa Cruz del Valle de los Caídos) (odst. 5), která

areál spravovala společně s benediktinským opatstvím. Tažení proti památníku „své doby“ bylo desakralizací pohřebiště a přejmenováním místa dokonáno.

Na druhou stranu ustanovení o Údolí padlých v zákoně o demokratické paměti, zejména jeho přejmenování na neutrální Údolí Cuelgamuros, byla výsledkem jistého politického kompromisu. Ze strany radikální levice padaly návrhy na proměnu monumentu „v muzeum, které by didakticky a kriticky reflektovalo [frankismus], podobně [...] jako třeba památníky v bývalých [nacistických] koncentračních táborech Mauthausen a Osvětim.“¹² Zazněly i návrhy na přejmenování Údolí padlých na Institut demokratické paměti, Muzeum represe nebo Paměťové centrum svobody. Historie Údolí padlých je ovšem mnohem barvitější a složitější, než by se mohlo z textu zákona o demokratické paměti zdát, stejně jako celá kapitola španělských dějin 20. století, která s ním bezprostředně souvisí. Srovnávat Údolí padlých coby monument frankismu s Osvětimí je zcela nepřijatelné, byť se o to radikální levice ve Španělsku snažila a dodnes snaží.

FRANCO STAVÍ HROBKU

„Jako se to děje u všech diktátorů, Frankovi byly přinejmenším v prvních desetiletích jeho takřka neomezené vlády připisovány všechny ideje a impulsy, které uváděly státní

7 PLANELLES, Manuel: El Valle de los Caídos tiene registrados 34.000 muertos "en la guerra". *El País*, 2. 9. 2008, s. 11.

8 Ley 20/2022, de 19 de octubre, de Memoria Democrática. Publikováno v *Boletín Oficial del Estado* (BOE).

9 V majetkovém registru z poloviny 19. století byl zdejší statek s přílehlými pozemky zapsán pod názvem Pinar de Cuelga Moros, který se v zápisu z roku 1875 mění na Cuelgamuros. Jeho posledním majitelem před vyvlastněním státem byl Gabriel Padierna de Villapadierna, markýz de Muñiz.

10 Pořádání politických akcí a oslavování frankismu bylo zakázáno již předchozím zákonem č. 52/2007 z 26. 12. 2007, o historické paměti, kterým se uznávají a rozšiřují práva a provádějí opatření ve prospěch těch, kteří za občanské války a za diktatury trpěli pronásledováním a násilím.

11 Privilegovaná místa měli v bazilice pouze Francisco Franco (1892–1975) a José Antonio Primo de Rivera (1903–1936), zakladatel španělské falangy, jehož ostatky by tam mohly podle citovaného zákona zůstat, neboť byl popraven republikány, a tudíž splňoval podmínku, že zemřel násilnou smrtí za občanské války, avšak musel by být pohřben na jiném, „neprivilegovaném“ místě. Přibuzní se nicméně rozhodli jeho kosti v dubnu 2023 přenést do rodinného hrobu v Madridu.

12 FERRANDIZ, Francisco: *Guerras sin fin: guía para descifrar el Valle de los Caídos en la España contemporánea*, s. 497.

mechanismus do pohybu, a mezi nimi, jestliže ne ta vůbec nejdůležitější, tak alespoň nejtrvalejší, byla idea vybudování Údolí padlých,¹³ píše v *Pravdivé historii Údolí padlých* Daniel Sueiro. Ve skutečnosti nemůže být pochyb o tom, že výstavba komplexu v údolí Cuelgamuros byla caudillova osobní iniciativa. Například jeho bratranec a osobní tajemník Francisco Franco Salgado-Araujo zaznamenal ve své vzpomínkové knize *Mé soukromé rozhovory s Frankem*, že „od okamžiku, kdy byla zažehnuta jiskra této myšlenky, [...] měl Franco jasno v jedné věci: ti nejlepší z nejlepších se musejí po smrti setkat v kryptě uvnitř hory.“¹⁴ O nutnosti postavit důstojné místo spočinutí pro svoje padlé vojáky hovořil Francisco Franco už v průběhu občanské války (1936–1939).

Za oficiální zahájení projektu výstavby areálu Údolí padlých lze považovat Frankem podepsaný „Dekret z 1. dubna 1940, kterým se ukládá vybudování baziliky, kláštera a kasáren pro mládež na pozemku na svazích pohoří Sierra de Guadarrama (El Escorial), známém jako Cuelgamuros, k uctění památky padlých během našeho slavného křížového tažení“.¹⁵ V krátkém textu Franco ještě dvakrát odkazuje k padlým během slavného „křížového tažení“, což bylo dobovým označením vítězného postupu povstalecké armády v průběhu občanské války. V dekretu stanovuje přesné místo, kde se má památník postavit, zmiňuje, že náklady budou v první fázi kryté z veřejné sbírky a že bude pro jeho výstavbu jmenována komise.

Žádný oficiální dokument ovšem nedokládá, že by měl v hrobce Údolí

Stoupenec odkazu Franciska Franka klečí během vzpomínkové akce v roce 2018 nad hrobem caudilla v bazilice v Údolí padlých. O rok později byly Frankovy ostatky převezeny na hřbitov Mingorrubio u Madridu. (foto: ČTK / AP / Manu Fernández)

padlých spočinout i samotný caudillo. Přitom „někteří lidé z jeho nejbližšího okolí věděli, že Franco si přeje, aby byl, až nadejde jeho hodina, v Údolí padlých pohřben.“¹⁶ Například architekt Diego Méndez vzpomínal, že mu během slavnostního otevření komplexu caudillo v soukromí řekl: „Tedy dobrá, Méndezi, až přijde můj čas, tak budu tady.“ A Méndez mu na to údajně odpověděl, že vše je již připravené.¹⁷

POD PŘÍSNÝM DOHLEDEM

Projekt výstavby Údolí padlých Franco na začátku svěřil špičkovému architektovi Pedrovi Muguruzovi (1893–1952), který již jako jednadvacetiletý proslul výstavbou modernistického Paláce novinářů (Palacio de la Prensa) na madridské

třídě Gran Vía. Později se podílel i na úpravě Španělského náměstí (Plaza de España) taktéž v Madridu, včetně okolí slavného pomníku Miguela de Cervantes se sochou Dona Quijota a Sancha Panzy.

Muguruza měl politicky blízko ke konzervativním stranám, které podpořily Frankův puč, a po válce se stal šéfem Generálního ředitelství pro architekturu. Otázkou bylo, kdo bude mít na starosti návrh a vybudování impozantního, sto padesát metrů vysokého kamenného kříže nad bazilikou. Volba padla na Diega Méndeze (1906–1987), který po Muguruzově smrti převzal funkci hlavního architekta monumentu. Výzdobou baziliky byl pověřen kromě jiných i nepříliš známý sochař Juan de Ávalos, na kterého dohlížel, stejně jako na Muguruza a Méndeze,

13 SUEIRO, Daniel: *La Verdadera historia del Valle de los Caídos*, s. 10.

14 FRANCO SALGADO-ARAUJO, Francisco: *Mis conversaciones privadas con Franco*. Editorial Planeta, Barcelona 1976, s. 215.

15 Decreto de 1 de abril de 1940, disponiendo se alcen Basílica, Monasterio y Cuartel de Juventudes, en la finca situada en las vertientes de la Sierra del Guadarrama (El Escorial), conocida por Cuelga-muros, para perpetuar la memoria de los caídos en nuestra Gloriosa Cruzada. Uveřejněno v BOE.

16 SUEIRO, Daniel: *La Verdadera historia del Valle de los Caídos*, s. 257.

17 Tamtéž, s. 258.

Vynikající architekt Pedro Muguruza (vpravo), pověřený Frankem výstavbou monumentu Údolí padlých, přebírá jedno z mnoha ocenění (foto: Wikimedia Commons)

samotný caudillo. Když například Franco viděl de Ávalosovu plastiku Piety nad vstupní bránou, řekl o ní, že je „patetická, příliš smutná a vypadá jako netopýr.“¹⁸ Autor musel sousoší, jehož výroba tehdy stála milion a půl španělských peset, nechat zničit a předložit nový návrh v souladu s instrukcemi, které od caudilla dostal.

STAVBA SE VLEČE

V dubnu 1940 sdělil Muguruza novinářům, že „Franco má naléhavé přání, aby byly práce na kryptě dokončeny do jednoho roku a aby celý areál včetně zahrad byl hotový do pěti let.“¹⁹ Nakonec byla stavba pod Méndezovým vedením dokončena a otevřena v roce 1959 v den dvacátého výročí

konce občanské války a protáhla se tak z pěti na devatenáct let.

V roce 1961 byl dokončovacími pracemi a zejména stavbou dvě stě sedmdesát dva metrů dlouhé turistické lanovky, vedoucí od parkoviště k podstavci kříže, pověřen architekt Ramón Andrada. Autor návrhu obřího kříže Diego Méndez ze svého dalšího působení v Údolí padlých dobrovolně odstoupil, protože „práce pro masový turismus a davy zvědavců s taškami plnými jídla na piknik pro něj přestala mít smysl.“²⁰ Navíc zásadně nesouhlasil se stavbou lanovky, kterou považoval za „znesvěcení“ celého díla.²¹

Samotnou výstavbou byly pověřeny tři firmy. Společnost San Román měla vyhloubit do žulové skály 262 metrů dlouhou kryptu, jejíž strop sahá v nejvyšším bodě do výšky 41 metrů. Krypta se skládá ze čtyř částí se specifickou výzdobou – takzvaného vestibulu, atria, hlavní lodě a křížové kaple. Právě nad křížovou kaplí byla vytesána do skály kopule, jejíž výška sahá až do oněch jednačtyřiceti metrů. Dole u oltáře byly do podlahy zasazeny dvě rozměrné kamenné desky – na jedné bylo vytesáno Francisco Franco a na druhé José Antonio.²² Dále byla madridská firma Molán pověřena na opačné straně skály, než je vchod do baziliky, postavit klášter, který byl později předán do správy řádu benediktinů. A katalánská rodina Banúsových²³ dostala za úkol vybudovat příjezdové komunikace a podílet se na úpravě okolí.

18 Tamtéž, s. 161.

19 Tamtéž, s. 29.

20 Tamtéž, s. 256.

21 Tamtéž.

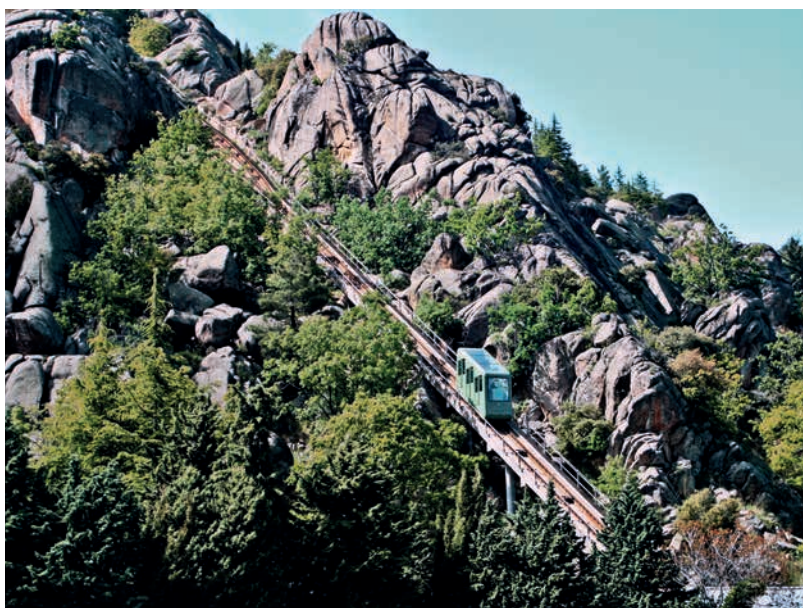
22 José Antonio Primo de Rivera, viz výše poznámku 11.

23 Katalánský stavitel José Banús Masdeu (1906–1984) byl osobním přítelem Franciska Franka. Po dokončení Údolí padlých v šedesátých letech začal budovat rozsáhlé turistické komplexy na pobřeží Costa del Sol, kde je po něm pojmenováno i luxusní rekreační středisko Puerto Banús. Na výstavbě turistické infrastruktury spolupracoval i s Alfonsem de Hohenlohe-Langenburg, synem Maxe Egona (1897–1968), o němž v tomto časopise nedávno vyšla rozsáhlá studie (HOŘEJŠ, Miloš: „Diplomat gentleman“. Maximilian Egon Hohenlohe-Langenburg ve světle nových dokumentů. *Paměť a dějiny*, 2025, roč. 19, č. 1, s. 79–91).

NASAZENÍ POLITICKÝCH VĚŽŇŮ

Na stavbě nejprve začali pracovat smluvní dělníci, ale po několika měsících se samotné firmy rozhodly na těžké práce posílat s požehnáním úřadů převážně politické vězně²⁴ z celého Španělska. Jejich zapojení do stavebních prací mělo trojí účel: zaprvé bylo potřeba rychle sehnat velké množství pracovníků, zadruhé bylo toto nasazení „politických“ zdůvodněno jako „ideologická převýchova“ a konečně zatřetí se tím řešil problém extrémně přeplněných věznic, kde zejména mezi politickými vězni z řad stoupenců republiky, bývalými vojáky i civilisty propukaly epidemie. Frankovy věznice v prvních letech po válce opravdu „praskaly ve švech“ a v průměru překračovaly víc než třicetinasobně původní kapacitu. Sueiro uvádí, že „na začátku čtyřicátých let ve španělských věznicích – hradech, seminářích, školách, lodích, veřejných i soukromých budovách – přežívalo kolem půl milionu vězňů, ačkoliv někteří hovoří až o sedmi stech tisících, zatímco jejich průměrný počet před válkou [před rokem 1936], a opět nyní [v roce 1977], byl mezi dvanácti až patnácti tisíci vězni v celé zemi.“²⁵

Právním základem těchto de facto nucených prací byl ještě v průběhu občanské války Frankovou vládou v Burgosu vydaný „Dekret číslo 281 z 28. května 1937, kterým se zavádí právo na práci pro válečné zajatce a ostatní vězně, s výjimkou vězňů kriminálních.“²⁶ Ministerskou vyhláškou ze 7. října 1938 pak byla zavedena možnost redukce délky trestu za

Lanovka z parkoviště na úpatí kříže byla postavena v roce 1975. Je dlouhá 272 metrů a překonává výškový rozdíl 125 metrů. V roce 1999 byl její provoz pozastaven a s výjimkou krátkých období kolem roku 2007 nefunguje dodnes. Diego Méndez považoval lanovku za znesvěcení monumentu a odstoupil kvůli tomu z místa hlavního architekta, které převzal Ramón Andrada. (foto: Wikimedia Commons)

každý den odvedené práce. Její výše se měnila podle toho, jak moc potřebovaly úřady pracovní sílu nejen v Údolí padlých, ale na mnoha dalších veřejných stavbách po celém Španělsku. Nejprve bylo stanoveno, že za každý den práce se trest zkrátí o dva dny, v roce 1943 dokonce platilo, že za každý odpracovaný den se vězni sníží trest o šest dnů, a nakonec se ustálilo pravidlo, že za dva dny práce se odečtou tři dny trestu.²⁷

DO ÚDOLÍ PADLÝCH DOBROVOLNĚ?

V každém případě zájem politických vězňů, odpykávajících si dvacetileté

až třicetileté tresty, jít pracovat do Údolí padlých byl obrovský. Důvodem, proč se tam dobrovolně a ve velkém hlásili na těžkou práci, ale nebyla jen redukce trestu. Na stavbě totiž také bydleli a měli tam mnohem volnější režim a lepší podmínky než v přeplněných kriminálech. Pokud nechtěli být na společných ubytovnách, mohli si postavit svépomocí provizorní obydlí a časem jim úřady začaly povolovat i návštěvy rodinných příslušníků. Délku pobytu manželek a dětí v areálu nikdo moc nekontroloval, takže mohly zůstat i několik dní. Jak poeticky píše Daniel Sueiro, „když bylo hezké počasí, tyhle staré, věrné,

24 Termín političtí vězni v kontextu občanské války a období po ní následujícího, tj. let 1939 až 1959, je nutné vnímat mnohem širěji než ve smyslu politických vězňů např. z období československého komunismu. Přesnější by bylo označení váleční vězni, neboť do této kategorie patří obrovské množství lidí: někteří se neprovinili vůbec ničím, jen byli označeni za „sympatizanty republiky“, další byli zaměstnáni v nějakém úřadě či jiné instituci Španělské republiky atd., ale bylo mezi nimi i mnoho těch, kteří na straně republikánů skutečně spáchali zločiny, včetně vražd civilistů. A pochopitelně mezi ně patřili také zajatí vojáci republikánské armády.

25 SUEIRO, Daniel: *La Verdadera historia del Valle de los Caídos*, s. 50.

26 Decreto núm. 281 de 28 de mayo 1937 concediendo el derecho al trabajo a los prisioneros de guerra y presos por delitos no comunes. Uveřejněno v BOE.

27 SUEIRO, Daniel: *La Verdadera historia del Valle de los Caídos*, s. 49.

utrpením zocelené republikánské manželské páry spolu uléhaly na tvrdé, ale přívětivé lože mezi voňavými keři.“²⁸

Ale i když šlo o vlastní rozhodnutí, pořád to byla volba mezi horší a lepší formou kriminálu a fakticky se jednalo o otrockou práci. Její „převýchovný“ aspekt měl pro odsouzené zároveň pachut dalšího morálního ponížení. Jak píše historička Carme Molinero, „symbolický význam využití vězňů při stavbě Údolí padlých je nezpochybnitelný: na stavbě mauzolea se museli podílet muži, kteří byli uvězněni za to, že bránili legitimní republikánský režim proti pučistům.“²⁹ Přesto mnoho vězňů s rodinami na stavbě Frankova památníku zůstalo i po odpykání trestu jako nájemní dělníci. Díky tomu tam dokonce fungovala základní škola, kam mohly docházet děti jak smluvních zaměstnanců, tak i vězňů, za nimiž se rodiny natrvalo přestěhovaly.

POMALÉ UMÍRÁNÍ

Na stavbě se za téměř dvacet let vystřídal přes dvacet tisíc dělníků, z nichž většina byli političtí vězni. Celkový počet smrtelných úrazů byl poměrně nízký, „jen“ něco mezi čtrnácti až osmnácti vězni.³⁰ Velmi závažným problémem ale bylo časté onemocnění silikózou³¹ u těch pracovníků, kteří se podíleli na hloubení krypty do žulové skály. Oficiální statistika takových případů ale není

dostupná. Daniel Sueiro vyzpovídal mnoho bývalých politických vězňů a svědectví některých z nich jsou součástí jeho knihy *Pravdivá historie Údolí padlých*. Ángel Lausín, který tam působil jako táborový lékař prakticky po celou dobu výstavby, na otázku po výskytu silikózy mezi dělníky odpovídal po necelých dvaceti letech od dokončení stavby takto: „Bylo tam hodně takových případů. [...] Slyšel jsem potom v Madridu o mnohých, kteří takto pomalu umírali. Nemyslím si, že někdo z nich je ještě naživu. Tehdy se o silikóze vědělo málo.“³² Další válečný vězeň Teodoro García Cañas zase vzpomínal, že na hloubení krypty se hlásilo hodně lidí, „protože jim dávali větší přiděly jídla a mohli si vydělat nějakou tu pesetu navíc, ale zaplatili za to vlastním životem. Skoro všichni kopáči umřeli na silikózu. Bylo jich opravdu hodně.“³³

OTEVÍRÁNÍ HROBŮ

Jak bylo řečeno na začátku tohoto textu, o přítomnosti ostatků téměř 34 000 těl v kryptách v Údolí padlých neměla španělská veřejnost téměř ponětí. Informace se staly součástí veřejné debaty a politických bojů až poté, co se rozhořela právní bitva o nepromlčitelnost a neamnestovatelnost zločinů frankismu, kterou zahájil v roce 2007 soudce Baltasar Garzón. A následně soudce Santiago Pedraz povolil exhumaci ostatků sedmi konkrétních civilistů, o jejichž

přítomnosti a přesném místě v kryptě v Údolí padlých se podařilo dohledat archivní dokumentaci.

Boj o identifikaci a vyzdvížení ostatků z tohoto památníku je nutné vnímat v kontextu snahy o exhumaci těl obětí občanské války a frankistické represe z neoznačených hromadných hrobů, která je přibližně od roku 2000 součástí velmi široké veřejné diskuse a politického zápasu. Téma exhumace republikánských hrobů proniklo i do populární kultury. Například ve filmu *Paralelní matky*³⁴ kultovního španělského režiséra Pedra Almodóvara z roku 2021 přijde hlavní hrdinka Janis (Penélope Cruz) neplánovaně do jiného stavu s archeologem (Israel Elejalde), kterého žádá o pomoc s vyzdvížením ostatků příbuzných z venkovského hromadného hrobu z občanské války. K takovýmto exhumacím docházelo již během války samotné i v letech následujících, týkaly se ovšem jen „padlých za Boha a Španělsko“, tedy vojáků a civilistů z Frankova vítězného tábora. Porážení začali být vyzdvihováni docela nedávno, až na výjimky³⁵ po roce 2000, tedy dvacet pět let po diktátorské smrti. A na Údolí padlých došlo teprve v roce 2008.

NEÚPLNÁ STATISTIKA

Na základě odhadů bylo do více než dvou tisíc neoznačených hrobů po celém Španělsku pohřbeno během

28 Tamtéž, s. 71.

29 MOLINERO, Carme: Las políticas públicas de memoria y la resignificación del “Valle de los Caídos”. *Politika.io*, 13. 12. 2022 – viz politika.io/es/article/las-politicas-publicas-memoria-y-resignificacion-del-valle-los-caidos (citováno k 2. 4. 2025).

30 Např. PAREDES, Javier: La leyenda negra del Valle de los Caídos: durante su construcción solo murieron entre 14 y 18 personas. *Hispanidad.com*, 4. 11. 2018 – viz hispanidad.com/opinion/la-resistencia/la-leyenda-negra-del-valle-de-los-caidos-durante-su-construccion-solo-murieron-entre-14-y-18-personas_12005128_102.html (citováno k 2. 4. 2025).

31 Silikóza je způsobena vdechováním anorganického prachu, většinou obsahujícího částice oxidu křemičitého, nebo prachových směsí.

32 SUEIRO, Daniel: *La Verdadera historia del Valle de los Caídos*, s. 76.

33 Tamtéž, s. 43.

34 *Madres paralelas*, 2021, scénář a režie Pedro Almodóvar.

35 Na přelomu let 1979 a 1980 se podařilo lokálním politikům a asociacím historické paměti ze španělské Navarry dosáhnout vyzdvíhnutí ostatků 133 navarrských republikánů. Až do roku 2008 to byla jediná exhumovaná těla v Údolí padlých. Blíže viz např. BARTOLOMÉ, Andrés: «Operación Retorno»: la exhumación navarra del Valle de los Caídos. *La Razón.es*, 13. 11. 2022 – viz larazon.es/espana/20221113/iztfvysbbrdyxjkkooobmp16xy.html (citováno k 2. 4. 2025).

války a těsně po ní kolem 140 000 vojáků a civilistů z republikánského tábora.³⁶ Podle historičky a antropoložky Lourdes Herrasti bylo v letech 2000 až 2019 otevřeno 758 hrobů a vyzdvíženo 9 698 těl.³⁷ V roce 2024 zveřejnila španělská vláda na svých oficiálních stránkách, že za poslední čtyři roky, tj. od roku 2020 do roku 2024, bylo vyzdvíženo dalších 4 500 těl obětí frankistické represe.³⁸

Podle posledních oficiálních statistik založených na archeologických výzkumech³⁹ jsou v Údolí padlých uloženy ostatky 33 833 obětí obou stran konfliktu, které byly v letech 1959 až 1983 převezeny po 491 případech exhumace z hrobů a hřbitovů ze všech španělských provincií s výjimkou Orense, A Coruña a Santa Cruz de Tenerife, aby byly uloženy v individuálních i společných hrobkách. Z celkového počtu se podařilo identifikovat 21 423 pohřbených osob, 12 410 jich zůstalo neidentifikovaných.

Největší počet převozů se uskutečnil v letech 1959–1961. Převozy ale pokračovaly až do roku 1983, kdy o něj požádala rodina Juana Álvareze de Sisternes, který se stal poslední zde pohřbenou osobou. Převážnou většinu pochovaných v Údolí padlých tvoří muži, ale na seznamu sestaveném ministerstvem spravedlnosti se nacházejí i jména 203 žen.

Zejména vzhledem k vysokému, více než třetinovému podílu neidentifikovaných ostatků nebylo dosud

Po celém Španělsku se podle kvalifikovaných odhadů nachází více než 2000 neoznačených hrobů z období občanské války (1936–1939). Na snímku je jeden z nich, odkrytý v roce 2017 v obci Vilanova de Meià. (foto: Wikimedia Commons)

spolehlivě odpovězeno na otázky, kolik pohřbených bylo z republikánského a kolik z frankistického tábora a dále jaký je poměr ostatků uložených v Údolí padlých se souhlasem pozůstalých a těch, kde k němu nedošlo.

U první otázky se názory zasvěcených dost liší. Například historička Susana Sueiro, dcera průkopníka mapování dějin Údolí padlých Daniela Sueira, tvrdí, že republikánů by mohlo být v bazilice pohřbeno víc než lidí z frankistického tábora.⁴⁰ Historik César Alcalá píše v článku

„Vyvrácení černé legendy okolo Údolí padlých“, *„že přes všechnu kritiku podněcovanou levicí je tam 33 847 [sic] lidí pohřbeno na základě dobrovolného rozhodnutí jejich příbuzných. Z nich 28 000 patří k nacionalistům a zbytek k straně republikánské.“*⁴¹

I když odhlédneme od nepřesného údaje o celkovém počtu těl, může se zdát být toto tvrzení na první pohled nepravděpodobné, zejména jde-li o skutečnost, že by příbuzní téměř šesti tisíc republikánů souhlasili s uložením těl zavražděných předků právě do „mauzolea frankismu“. I tady

36 V září 2008 obdržel soudce Národního soudu Baltasar Garzón seznam se jmény 143 353 osob, které zmizely během občanské války a diktatury, dodaný Platformou obětí frankismu. Viz např. článek Garzón recibe más de 140.000 nombres de desaparecidos en la Guerra Civil y la dictadura. *El Mundo*, 22. 9. 2008 – viz elmundo.es/elmundo/2008/09/22/espana/1222093274.html (citováno k 2. 4. 2025).

37 HERRASTI, Lourdes: Fosas exhumadas entre el año 2000 y el 2019 – viz lasafueras.info/societat/1656-fozas-exhumadas-entre-los-a%C3%B1os-2000-y-2019 (citováno k 2. 4. 2025).

38 El Plan Cuatrienal de Exhumaciones ha rescatado ya 4.500 cuerpos de víctimas de la Guerra Civil y el franquismo. *La Moncloa.es*, 20. 3. 2024 – viz lamoncloa.gob.es/serviciosdeprensa/notasprensa/politica-territorial-memoria-democratica/Paginas/2024/200324-exhumaciones-guerra-civil.aspx (citováno k 2. 4. 2025).

39 Listado enterrados Valle de los Caídos. Datos actualizados el 8 de diciembre de 2021 – viz epdata.es/datos/listado-enterrados-valle-caidos/137 (citováno k 2. 4. 2025).

40 HERNÁNDEZ VELASCO, Irene: Susana Sueiro: “En el Valle de los Caídos puede haber enterrados más republicanos que franquistas”. *El Mundo*, 13. 10. 2019 – viz elmundo.es/papel/historias/2019/10/13/5da0a42621efa0b90f8b4599.html (citováno k 2. 4. 2025).

41 ALCALÁ, César: Desmontando la leyenda negra en torno al Valle de los Caídos – viz eldebate.com/historia/20240405/desmontando-leyenda-negra-torno-valle-caidos_186825.html (citováno k 2. 4. 2025).

je ale nutné přihlédnout k historickému kontextu. Mnoho žádostí příbuzných zavražděných republikánů o uložení do krypt Údolí padlých se skutečně v archivech našlo.

USMÍŘENÍ?

Původním záměrem Frankova režimu i samotného Franka bylo vybudovat památník a hrobku „padlých za Boha a Španělsko“, tedy frankistů. To se ale začalo postupem času měnit a ozývaly se hlasy, že Údolí padlých má být svým způsobem místem smíření Španělů z obou táborů. To bylo poměrně neobvyklé, protože režim oficiálně šířejí pojaté ukončení nepřátelství vůči někdejšími republikánům až do Frankovy smrti v podstatě odmítal.

Prvním oficiálním dokumentem, který zmínil, že by v tomto památníku měly spočinout i ostatky republikánů, byl dopis z 23. května 1958, kterým se ministr pro vnitřní správu a předseda Rady pro vybudování národního památníku Údolí padlých Camilo Alonso Vega obrátil na místní úřady po celém Španělsku, aby „přijaly veškerá opatření“ k převozu do Údolí padlých ostatků lidí, „kteří byli obětováni za Boha a Španělsko a kteří padli během naší křížové výpravy bez ohledu na to, na jaké straně bojovali, neboť tak nám ukládá křesťanský duch odpuštění, který inspiroval tuto stavbu, jestliže ovšem dotyční byli španělské národnosti a katolického vyznání.“⁴²

Právě v letech 1958 a 1959 byl zaznamenán největší přesun ostatků do Údolí padlých. V případě republikánů ale historik Francisco Ferrandiz zpochybňuje, že by se v té době jednalo o ostatky uložené se souhlasem příbuzných. „Podle všech dostupných

Sto padesát metrů vysoký kříž je dominantou komplexu Údolí padlých. Španělské levicové kruhy v současné době navrhuji kříž strhnout. (foto: Wikimedia Commons)

poznatků figurovali republikáni, jejichž těla skončila v Údolí padlých, na seznamech nezvěstných. Nejčastěji ostatky pocházely z hromadných hrobů v okolí frontových linií a dostaly se tam proto, že místní úřady v tom viděly příležitost splnit byrokratickou povinnost, kterou po nich požadovalo ministerstvo pro vnitřní správu, nepochybně k tomu zmocněné caudillem, a zároveň se zbavit důkazů o represích frankismu. Zabily tak dvě mouchy jednou ranou.“⁴³

Daniel Sueiro ovšem připouští, že „mnoho příbuzných mrtvých republikánů opravdu chtělo, aby se jejich ostatkům dostalo konečného spočinutí v kostnicích pod bazilikou Údolí padlých, jiní se s tím nějak smířili, ačkoliv je těžké určit počet těch, kteří si přáli sbratření s těmi, proti kterým bojovali.“⁴⁴ Sueiro dále píše, že v některých případech republikánští pozůstalí dokonce žádali o převoz ostatků svého příbuzného do Údolí padlých, ale

nebylo jim úředně vyhověno. Naopak příbuzní obětí z druhé, nacionalistické strany konfliktu v mnoha případech odmítli, aby tam byla těla jejich blízkých převezena. Uvádí příklady osobností frankismu, jako byl politik José Calvo Sotelo zavražděný republikány nebo dcera známého architekta a urbanisty Artura Sorii. Asi nejznámější kauzou odmítnutí hromadného převozu ostatků obětí, v tomto případě republikánského teroru, bylo negativní stanovisko příbuzných těch, kteří byli zavražděni během takzvaného masakru u Paracuellos de Jarama. Tam bylo v listopadu a prosinci 1936 republikánskými jednotkami bez soudu postříleno přes dva tisíce civilistů, které narychlo přivezli z madridských věznic. Mnozí z nich nebyli ani frankisté, neboť ozbrojené milice v oné nejděsivější době zatýkaly lidi na ulicích Madridu třeba jen pro „buržoazní vzhled“.⁴⁵ Pochopitelně mnoho pozůstalých obětí z řad republikánů se převezení ostatků také bránilo a úspěšně. Patřila mezi ně i rodina básníka Federika Garcíi Lorky (1898–1936) zastřeleného frankisty poblíž Granady.

„LHOSTEJNÝ ANACHRONISMUS“

V současné době, jak bylo uvedeno na začátku tohoto textu, probíhá de facto politická demontáž Údolí padlých coby historického monumentu, byť od počátku sloužícího jen jedné straně někdejšího krvavého konfliktu. Zlomovým bodem dlouhotrvající „bitvy o údolí“ bylo vyzdvižení ostatků Franciska Franka v říjnu 2019 za koalici vlády socialistického premiéra Pedra Sáncheze. V té době se již jejich přenesení nestavila příliš na odpor

⁴² Dopis byl publikován deníkem ABC 30. 5. 1958. Citováno z FERRANDIZ, Francisco: Guerras sin fin: guía para descifrar el Valle de los Caídos en la España contemporánea, s. 489. O dopise se zmiňuje i Daniel Sueiro.

⁴³ FERRANDIZ, Francisco: Guerras sin fin: guía para descifrar el Valle de los Caídos en la España contemporánea, s. 490.

⁴⁴ SUEIRO, Daniel: La Verdadera historia del Valle de los Caídos, s. 228.

⁴⁵ Více např. ESLAVA GALÁN, Juan: Una historia de la guerra civil que no va a gustar a nadie. Editorial Planeta, Barcelona 2019.

ani politická středopravicová opozice a až na výjimky ani katolická církev. Proti tomuto aktu demonstrovala jen hrstka radikálních stoupenců frankismu, kteří se pokusili narušit jejich samotný převoz, jenž se měl uskutečnit pouze za účasti diktátorských příbuzných. Ještě před jejich vyzdvižením shrnul vztah španělské společnosti k památníku historik Francisco Ferrandiz takto: „*Současná společenská a politická receptce Údolí padlých [...] v souvislosti s přítomností nových subjektů a redefinování scénářů a interpretačních rámců by mohla být vymezena na klouzavé škále, která vede od nostalgického anachronismu (část společnosti podporující politické a symbolické dědictví frankismu) přes lhostejný anachronismus (monument mi nevadí, ale není předmětem mého zájmu), dále přes nepohodlný anachronismus (část společnosti, která se nemůže nebo nechce ztotožnit s původním smyslem památníku) až po anachronismus bolestný (část společnosti, která ho považuje přímo za apologii fašismu a urážku poražených).*“⁴⁶ A právě onen „lhostejný anachronismus“ pravděpodobně převážil u středových a pravicových politiků i zástupců katolické církve a umožnil převoz Frankových ostatků a jejich uložení do rodinné hrobky na hřbitově Mingorrubio.

BOURÁNÍ KŘÍŽE

V současné době platí status quo daný zákonem č. 20/2022, o demokratické paměti. Vláda, respektive nově zřízené ministerstvo teritoriální politiky

a demokratické paměti⁴⁷ vypsal o soutěž o návrh na přestavbu Údolí Cuelgamuros v souladu s požadavky zákona na zřízení edukačního centra a podle plánu má vybrat vítězný projekt do léta 2025. Přestože strany nalevo od Španělské socialistické dělnické strany (Partido Socialista Obrero Español, PSOE) navrhuji mimo jiné i demolici dominanty památníku, Méndezova stopadesátimetrového kříže, ministerstvo na něj zatím nehodlá sáhnout. Současně s tím jedná vláda s Vatikánem o odchodu benediktinských mnichů z tamějšího kláštera.

„Vláda Pedra Sáncheze stanovila v článku 54 [zákona č. 20/2022], co se má stát s Údolím padlých, nyní nazývaným Údolí Cuelgamuros, což je nový název, který se nevžil a jež většina Španělů ignoruje. Spolu s málo propagovanou změnou názvu [...] bylo deklarováno, že areál se stane ‚místem demokratické paměti‘. [...] Od Frankovy exhumace uplynulo pět let a od schválení zákona dva roky, ale kromě změny názvu k žádnému posunu v procesu změny poslání monumentu, kterou vláda s velkou slávou slibovala, nedošlo,“ píše například novinářka María Santos Viñas.⁴⁸

Zároveň se od roku 2023 na základě žádostí pozůstalých tým dvaceti odborníků z několika oborů pod vedením Franciska Etxeberrii věnuje vyzdvižení 170 těl z krypt a následné analýze DNA. Práce jde pomalu, protože jak říká Etxeberria, „více než 33 000 těl bylo uloženo v truhlách naskládaných někdy po pěti na sobě a krypty zůstaly po celou dobu uzavřené, s vysokou, téměř stoprocentní vlhkostí a zatékáním.“⁴⁹

CO DÁL?

Další osud Údolí padlých bude nepochybně záviset na tom, jaká bude ve Španělsku v nejbližších letech konstelace politických sil. Přeměna na edukační centrum, vystěhování benediktinských mnichů, o němž v současné době jedná španělská vláda s Vatikánem, a další kroky, které přinesl zákon o demokratické paměti, nemusejí být tím posledním slovem v demontáži tohoto monumentu. Dokonce podle stavu politických debat vypadají pořád ještě jako kompromisní řešení. Pokud vláda vzeší z příštích voleb, plánovaných na červenec 2027, zákon o demokratické paměti nezruší, bude se v Údolí padlých, resp. Údolí Cuelgamuros, nepochybně vyučovat podle osnov daných právě tímto jednostranným a do značné míry manipulativním zákonem.⁵⁰ Místo ducha usmíření a jisté výjimečnosti místa tam bude vládnout duch levicového „bolestného anachronismu“.

STANISLAV ŠKODA (1976) je překladatel a publicista, pracoval jako šéfredaktor nakladatelství Paseka a ředitel Českého centra v Madridu. Publikoval překlady knih ze

španělštiny a celou řadu statí o španělské historii 20. století. Je autorem knihy *Kuba. Ostrov, který se zdál* (Dybbuk, Praha 2007) a spoluautorem publikace *Mýty o socialistických časech* (Člověk v tísni, Praha 2010). V současné době pracuje jako vedoucí edičního oddělení ÚSTR.

46 FERRANDIZ, Francisco: Guerras sin fin: guía para descifrar el Valle de los Caídos en la España contemporánea, s. 485.

47 Ministerio de Política Territorial y Memoria Democrática bylo zřízeno královským dekretem č. 829/2023 z 20. 11. 2023.

48 SANTOS VIÑAS, María: Cinco años después de la exhumación de Franco, nada ha cambiado en el Valle de los Caídos pese a las promesas del Gobierno de “resignificarlo”. *Infobae.com*, 20. 10. 2024 – viz infobae.com/espana/2024/10/20/cinco-anos-despues-de-la-exhumacion-de-franco-nada-ha-cambiado-en-el-valle-de-los-caidos-pese-a-las-promesas-del-gobierno-de-resignificarlo/ (citováno k 2. 4. 2025).

49 BARTOLOMÉ, Andrés: El Gobierno comienza una «segunda fase» en las exhumaciones del Valle de los Caídos. *La Razón.es*, 10. 2. 2025 – viz larazon.es/espana/gobierno-comienza-segunda-fase-exhumaciones-valle-caidos_2025021067a91c51e95c0600018bea7e.html (citováno k 2. 4. 2025).

50 ŠKODA, Stanislav: Historická paměť, nebo manipulace? Španělsko uzákonilo jediný „správný výklad“ vlastní velmi složité minulosti. *Paměť a dějiny*, 2024, roč. 18, č. 2, s. 71–79.